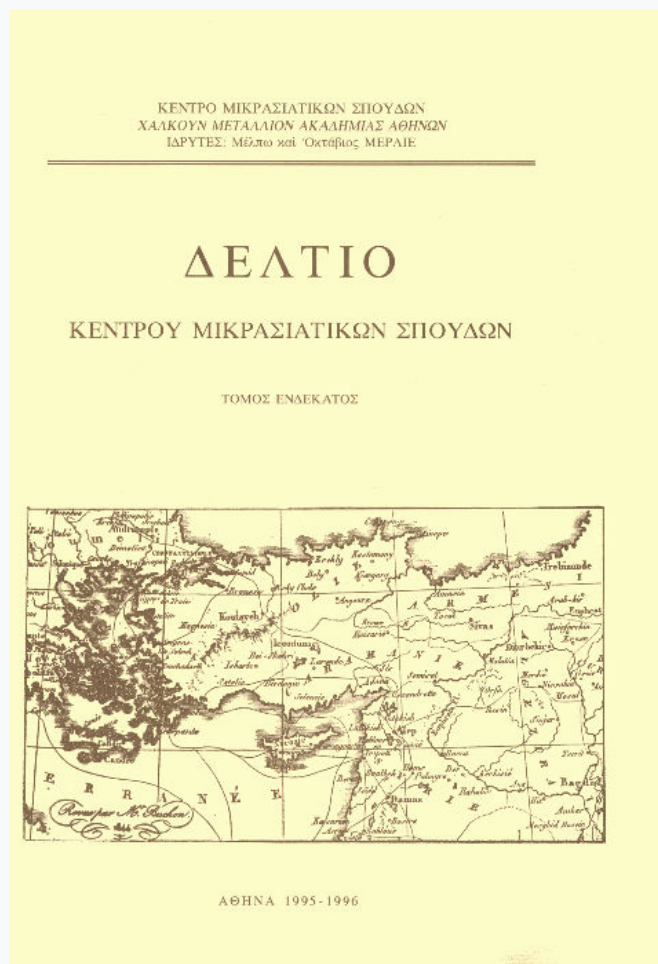

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Charles de Scherzer, Σμύρνη. Γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική θεώρηση. Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ξένη Μπαλωτή. Φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.62](https://doi.org/10.12681/deltiokms.62)

Copyright © 2015, Οδυσσέας Λαμψίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (1995). Charles de Scherzer, Σμύρνη. Γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική θεώρηση. Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Ξένη Μπαλωτή. Φιλολογική επιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 393-402. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.62>

μώδη καὶ κατ'ἐπέκταση τὴ νεότερη ἑλληνικὴ γλῶσσα, τότε γίνεται φανερό ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Φώτη Ἀποστολόπουλου, εἴκοσι καὶ περισσότερα χρόνια μετὰ τὴν ἀρχικὴ του σύλληψη, τοποθετεῖται στὴν αἰχμὴ τῆς σημερινῆς ἔρευνας.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

Charles de Scherzer, *Σμύρνη. Γεωγραφικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ θεώρηση*. Μετάφραση - Εἰσαγωγή - Σχόλια Ξένη Μπαλωτή. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Θεοδόσης Πυλαρινός, Δύο τόμοι: Μέρος Α', Μέρος Β', Ἀθήνα Νεο-ελληνικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη, Ἱστορητὴς 1995, σσ. 364 (Α' Μέρος), 252 (Β' Μέρος)

Σπάνια, ὅσο εἶναι δυνατόν νὰ ξέρω καὶ νὰ θυμηθῶ, εἶναι βιβλία μὲ περιεχόμενο ταξιδιωτικὸ-περιηγητικὸ (ἂν καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Scherzer δὲν ἀνήκει ἐπακριβῶς στὸ εἶδος αὐτὸ) νὰ ἔχουν τῆς μιᾶς τέτοιας λαμπρῆς ἐμφανίσεως. Εὐρηματικὴ εἶναι ἡ σύνθεση τῶν εἰκόνων σὲ συνδυασμὸ μὲ χάρτη τῆς περιοχῆς Μικρᾶς Ἀσίας-Σμύρνης στὰ ἐξώφυλλα τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' Μέρους. Καὶ αὐτὸ εἶναι μόνον ἓνα δείγμα τῆς πλούσιας εἰκονογραφήσεως πὺν περιέχεται στὴ δίτομη αὐτὴ ἐκδόση: 87 εἰκόνες στὸ Α' καὶ 58 στὸ Β' Μέρος. Τὸ πλούσιο αὐτὸ φωτογραφικὸ ὕλικό προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Θ. Πυλαρινοῦ, πὺν εἶχε τὴ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως, καὶ τοῦ Ἀγγελοῦ Δαργέντα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀποτελοῦν ταχυδρομικὰ δελτάρια, στὰ ὁποῖα ὑπῆρχε τυπωμένος ἐπεξηγηματικὸς (τουριστικὸς) τίτλος. Ἐνα μικρὸ μέρος προέρχεται ἀπὸ γκραβοῦρες πὺν δημοσιεύθηκαν εἴτε σὲ βιβλία εἴτε σὲ περιοδικὰ. Τέλος ὑπάρχουν καὶ ἀπεικονίσεις ἀπὸ ἔγγραφα ἰδιωτικά, ἔταιρειῶν ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων, ἐνῶ στὸ Β' Μέρος, στὸ Παράρτημα γιὰ τὴ Λέσβο, ἀπεικονίζονται καὶ δημοσιεύονται δύο ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

Τὸ δίτομο αὐτὸ ἔργο περιλαμβάνει στὸ Α' Μέρος 17 κεφάλαια (I. Γεωγραφικὴ περιγραφή τῆς περιοχῆς· II. Γεωργία· III. Δημόσια υγιεινὴ· IV. Πολιτικὴ καὶ δικαστικὴ διοίκηση· V. Οἰκονομικά· VI. Πληθυσμός· VII. Κοινωνικὴ πρόνοια· VIII. Παιδεία· IX. Επικοινωνίες· X. Ἱστορία τοῦ ἐμπορίου· XI. Νομίσματα· XII. Τράπεζες· XIII. Μέτρα καὶ σταθμά· XIV. Τελωνεῖα· XV. Προθεσμίες ἐξόφλησης ἐμπορικῆς πίστης· XVI. Ασφάλειες· XVII. Προϊόντα τοῦ φυτικοῦ βασιλείου)· στὸ Β' Μέρος ἐπτὰ ἀκόμη κεφάλαια, πὺν ἀναφέρονται καὶ αὐτὰ στὴ Σμύρνη καὶ στὴν περιοχή τῆς (I. Προϊόντα τοῦ ζωικοῦ βασιλείου· II. Τα ορυκτά· III. Τα βιομηχανικά προϊόντα· IV. Εἰσαγωγές· V. Τὸ γενικὸ ἐμπόριο· VI. Ναυτιλιακὴ κίνηση· VII. Τιμὴ ναύλου) καὶ δύο Παραρτήματα (I. Μελέτη γιὰ τις πλημμύρες τοῦ πο-

ταμού Έρμου (Γκεντίτζ)· Π. Η νήσος Μυτιλήνη). Ἀκόμα περιλαμβάνονται μία εισαγωγή τῆς Ξ. Μπαλωτῆ στο Α΄ καὶ Β΄ Μέρος (τὸ ἴδιο κείμενο καὶ στοὺς δύο τόμους) καθὼς καὶ σχόλια καὶ σημειώσεις ἀπὸ τὴν ἴδια, ἡ ὁποία ἐπιμελήθηκε καὶ τὴ μετάφραση. Φαντάζομαι ὅτι καὶ τὸ Ὑπόμνημα εἰκόνων καὶ στοὺς δύο τόμους θὰ εἶναι χειρὸς Ξ. Μπαλωτῆ, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Θ. Πυλαρινός, πού ἔδωσε τὸ φωτογραφικὸ ὕλικό, ἔγραψε καὶ τὸ ὑπόμνημα αὐτό. Στὸ τέλος κάθε τόμου ὑπάρχουν Πίνακας (κυρίων) ὀνομάτων, Πίνακας πραγμάτων καὶ ὄρων καὶ Πίνακας ξένων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (μέσα στὸν τελευταῖο περιλαμβάνονται καὶ οἱ τουρκικὲς λέξεις πού μνημονεύονται στὸ κείμενο). [Θὰ βοηθοῦσε τὸν ἐρευνητὴ ἂν ἦταν ἐνιαῖος καὶ γιὰ τοὺς δύο τόμους ὁ Πίνακας ξένων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, ἰδιαίτερος τῶν τουρκικῶν λέξεων καὶ ὄρων].

Τὸ κείμενο τοῦ Scherzer ἀνήκει στὰ βιβλία πού ἔγραψαν δυτικοευρωπαῖοι ταξιδιωτὲς καὶ περιηγητὲς, ἰδίως ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. καὶ ὕστερα, γιὰ τὴ Μικρὰ Ἀσία, γιὰ τὸ ὀθωμανικὸ καὶ τουρκικὸ κράτος μὲ ὄχι πάντοτε μόνο πληροφοριακὸ σκοπὸ, ἀλλὰ μερικὲς φορὲς μὲ στόχο πολιτικὸ, κεκαλυμμένο ἢ καὶ δυσδιάκριτο. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἀπαντοῦσαν στὸ ἐπίμονο ἐρώτημα: Τί μποροῦσαν στὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ συναντήσουν τὰ δυτικοευρωπαϊκὰ κράτη; Πῶς μποροῦσαν νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὶς πολιτικὲς, οἰκονομικὲς, ἐμπορικὲς συναλλαγὲς καὶ σχέσεις μὲ τὸ ὀθωμανικὸ τουρκικὸ κράτος; Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς στὸν Πρόλογο γράφει καὶ καθορίζει ἐπακριβῶς τὸ σκοπὸ τοῦ βιβλίου του (Μέρος Α΄, σσ. 37-38): «Με τὴ συμβολὴ μερικῶν ἀρμοδίων προσώπων, ἐνημερωμένων στα θέματα τῆς Σμύρνης, προσπάθησα νὰ παρουσιάσω τὴ γεωγραφικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ κατάσταση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ καταστήσω εμφανὲς τὸ ευνοϊκὸ μέλλον πού περιμένει τὴ δεύτερη μεγάλῃ πόλῃ τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας, ἀρκεῖ λίγο νὰ πληροφορηθοῦν οἱ υπεύθινοι πῶς θὰ ἀξιοποιηθοῦν τοὺς ἀφθονοὺς πόρους τῆς καὶ θὰ ἀντλήσουν πείρα ἀπὸ τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν στὴν ευρωπαϊκὴ ἐπιστῆμη, στὸν πολιτισμὸ τῆς καὶ στὶς πρωτοβουλίες τῆς». Δὲν εἶναι λοιπὸν βιβλίον τουριστικὸ περιηγητικόν.

Ὁ Scherzer ἐξαιτίας τῶν ἐνδιαφερόντων του (βλ. Εἰσαγωγή, Α΄ Μέρος, σσ. 22-23, καὶ ἰδιαίτερος τοὺς τίτλους τῶν δημοσιευμάτων του) μὲ ἐφόδια τὶς γνώσεις του (ὁ.π., σσ. 22-24 καὶ Β΄ Μέρος, σσ. 21-23, ὅπου σχηματικὰ παρουσιάζονται ἡ βιογραφία καὶ τὰ ἔργα του) καὶ χάρις στῇ θέσῃ πού κατεῖχε στὴ Σμύρνη —πρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας τοῦ 1872— εἶχε ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ συλλέξει τὸ ἀπαραίτητο ἔγκυρο ὕλικό γιὰ νὰ συνθέσει τὸ βιβλίον αὐτό, δηλαδὴ νὰ περισυλλέξει στοιχεῖα καὶ στατιστικὲς πού τὸ ἐπίσημο ὀθωμανικὸ κράτος χορηγοῦσε, ἀλλὰ καὶ πού ἰδιωτὲς ξένοι μὲ πολυποίκιλα ἐνδιαφέροντα συνέλεξαν καὶ κατέγραψαν. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Scherzer τὸ ὑλοποίησε μὲ ἀρκετὰ μεγάλῃ ἐπιτυχίᾳ.

Ἔτσι τὸ κείμενο τοῦ Scherzer ἦταν ἓνας ὁδηγὸς γιὰ τὴν Αὐστροουγγαρία καὶ γενικότερα γιὰ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, κατατοπιστικὸς, πλήρως ἐνημε-

ρωμένος και ἔγκυρος. Ὑπεδείκνυε στοὺς ἐνδιαφερομένους —ἰδιαίτερα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης— γιὰ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸ ὀθωμανικὸ κράτος, στὶς ἐνδεχόμενες ἐμπορικὲς, βιομηχανικὲς καὶ γενικότερα οἰκονομικὲς ἀναζητήσεις τοὺς καὶ σχέσεις τοὺς εἰδικότερα στὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης (καὶ στὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἐρμου) ὅπως καὶ στὴ νῆσο Λέσβο, σὲ τί ἔπρεπε νὰ συγκεντρῶσουν τὴν προσοχή τους, μὲ τί νὰ ἀπασχοληθοῦν, πάντοτε πρὸς ὄφελός τους καὶ πρὸς κερδοφορίαν τους.

Ὁ ἀναγνώστης λοιπὸν τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ὅτι στὸ βιβλίον αὐτὸ θὰ βρεῖ πληροφορίες πού θὰ ἀναφέρονται σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ ἐκτεταμένα, ἀν ὅχι ἀποκλειστικά, στὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο. Καὶ ὅμως, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες εἶχαν στὰ χέρια τους καὶ κατήχθιναν μεγάλο τμῆμα τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐμπορικῆς ζωῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Σμύρνης.

Ἡ σχολιάστρια στὴν Εἰσαγωγή της (Μέρος Α΄, σ. 26) ἀκολουθώντας τὸ κείμενον τοῦ Scherzer περιορίζει «τὴν ἐλληνικὴ παρουσία καὶ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη» τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας καὶ τῆς παιδείας στὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης, ἐνῶ καταγράφει τὴ γενικόλογη ἂποψη γιὰ ὁλόκληρη τὴ Μικρὰ Ἀσία, «που εἶχε ὀψη ἐλληνικὴ, με ἐντονο το ἐλληνικὸ στοιχεῖο σε ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς δημόσιας, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς». Αὐτὰ περὶπου, ἀλλὰ περισσότερο ἐκτεταμένα, γράφει καὶ ὁ Scherzer στὸ κεφάλαιο «Ὁ πληθυσμός» (Μέρος Α΄, σσ. 112-116).

Ἄλλως ἢ μνεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου μέσα στὸ βιβλίον τοῦ Scherzer εἶναι πολὺ περιορισμένη: Ἀναφέρεται στὸν πληθυσμὸ τοῦ Αἰθιαλοῦ, πού οἱ 30.000 κάτοικοί του εἶναι ἀποκλειστικά Ἕλληνες (σ. 45)· στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς Σμύρνης, τὸ ἕνα τρίτο τοῦ ὁποίου εἶναι Ἕλληνες, πού «εἶναι πιο ἐξυπνοί, πιο δραστήριοι καὶ πιο προκομμένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους» (σ. 69)· στὰ ἐλληνικὰ χωριά, πού εἶναι «πιο καθαρὰ καὶ καλοχτισμένα ἀπ' αὐτὰ των Τούρκων» (σ. 71)· στὴν προσπάθεια Ἑλλήνων γιὰ τρεῶν γιὰ «τὴ δημιουργία μιᾶς κανονικῆς υγιεινομικῆς υπηρεσίας» (σ. 87)· στὴ συμμετοχὴ τοῦ Ἕλληνα ἐπισκόπου στὸ ἐπαρχιακὸ συμβούλιο τῆς Σμύρνης (σ. 94)· στὰ ἐλληνικὰ ἱδρύματα —Νοσοκομεῖο καὶ Ὁρφανοτροφεῖο— στὴ Σμύρνη (σσ. 121-122)· στὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ στὴν παιδεία τῶν Ἑλλήνων στὴ Σμύρνη (σσ. 139-142) [εἶναι τὸ δευτέρον ἐκτεταμένο κείμενον τοῦ Scherzer γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ πού ἔχει γράψει γιὰ τὸν πληθυσμὸ (σσ. 112-116)]· στὰ 17 τυπογραφεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δέκα εἶναι ἑλληνικά· στοὺς δέκα ἐκδοτικοὺς οἴκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ πέντε εἶναι ἑλληνικοί· στὴν ἐλληνικὴ βιβλιοθήκη θετικῶν ἐπιστημῶν στὴ Σμύρνη (σ. 154) (ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ στὴ βιβλιοθήκη της εἶχε 35.000 τόμους καὶ 180 χειρόγραφα [βλ. Α΄ Μέρος, σ. 321, σημ. 190]· ἡ σχολιάστρια (στὴ βιβλιογραφία, Μέρος Α΄, σ. 335) ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὸ βιβλίον τοῦ Μ. Παρανίκα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1885, χωρὶς νὰ μνημονεύσει καὶ τὸ κάπως πρόσφατο δημοσίευμα τῆς Ζη-

νοβίας Λιθοξόου-Σαλάτα, *Εὐαγγελική Σχολή Σμύρνης*, 1959)]· στην ἀτμοπλοϊκή κίνηση στη Σμύρνη, ὅπου γιὰ τὸ ἔτος 1872 ἀναγράφονται τρία μόνο πλοῖα σὲ σύνολο 212 (σ. 171)· σὲ τρεῖς ἑλληνικὲς ἀσφαλιστικὲς ἐταιρεῖες γιὰ θαλάσσια ἀτυχήματα ἀνάμεσα σὲ ἑξι μεγάλες εὐρωπαϊκὲς ἐταιρεῖες (σ. 211). Ὁ Scherzer ἀκόμα (σσ. 229-231) γράφοντας γιὰ τὸ ἑλαιόλαδο ποὺ παράγεται στὶς περιοχὲς Ἀϊδινίου, Μυτιλήνης, Ἀδραμυττίου, Αἰβαλίου, Βουρλά καὶ Σάμου —ὅλες περιοχὲς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ πληθυσμὸ ἑλληνικὸ σὲ μέγιστο ποσοστὸ—, δὲν ἀναφέρει ρητὰ πουθενά ὅτι τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἐργάζεται γιὰ τὴν παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγή τοῦ ἑλαιόλαδου. Ἀντίθετα γιὰ τὰ σταφύλια καὶ τὶς σουλτανίνες ἀναφέρει τοὺς Ἕλληνες παραγωγούς στὴν περιοχὴ Τσεσμέ (σ. 232) («3/4 Ἕλληνες καὶ 1/4 Τούρκοι»), στὰ Βουρλά μὲ τὸ ἴδιο ποσοστὸ (σ. 234), στὴν πόλη Foglieri («που ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ Ἕλληνες χριστιανούς») καὶ στὴ Σάμο ποὺ «κατοικεῖται αποκλειστικὰ ἀπὸ Ἕλληνες» (σ. 237). Δὲν ἀναφέρει ὅμως τίποτα σχετικὸ γιὰ τὴν περιοχὴ Καραμπουργκού (σσ. 234-236), γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης (σσ. 236-237) καὶ γιὰ τὴ νῆσο Κῶ (σ. 238). Δὲν ἀναφέρει ἀκόμα τοὺς Ἕλληνες γιὰ τὴν παραγωγὴ τῆς μαστίχας στὴ Χίο (σσ. 254-258), ἐνὼ ὥστόσο σημειώνει ὅτι: «Ἡ μαστίχα ἔχει καταστεῖ εἶδος πρώτης ἀνάγκης γιὰ τὶς Ἑλληνίδες, τὶς Ἀρμένισσες καὶ τὶς Τουρκάλες, που τὴ μασοῦν μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι καθαρίζει τὰ δόντια τοὺς καὶ δυναμώνει τὰ οὐλα» (σ. 256). Αὐτὲς εἶναι —ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ-τρεῖς ἄλλες τελειῶς ἀσήμαντες— οἱ ἀναφορὲς στοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὰ 17 κεφάλαια τοῦ Α' Μέρους.

Ἄς μὴν ἀναζητοῦμε λοιπὸν στοῦ κείμενου τοῦ Scherzer εἰδήσεις καὶ πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Εἶναι μιὰ παρουνσίαση τῆς καταστάσεως ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Scherzer τὴν ἀντίκρισε στὴ Μικρὰ Ἀσία, καὶ ἰδίως στὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου (μὴπως ἔγινε τίποτα διαφοροτικὸ στὰ μετέπειτα χρόνια ἢ γίνεται σήμερα;) ἀναπτύσσεται στὴ Δυτικὴ ἰδίως Εὐρώπῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἐπιζήτηση γιὰ διεξόδου στὸ χῶρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ γιὰ ἐκμετάλλευση ἐμπορικὴ, βιομηχανικὴ καὶ ἄλλη τῆς μεγάλης αὐτῆς νέας ἀγορᾶς. Εἶναι φανερό ὅ ὁ Scherzer στὴν ἀντιμετώπιση αὐτῇ τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου νὰ βλέπει σχεδὸν μόνο τοὺς Τούρκους καὶ τὸ τουρκικὸ κράτος καὶ νὰ μὴν ἐπεκτείνει τὴν ἔρευνά του καὶ νὰ μὴν τὴν ἐπιμερίζει καὶ σὲ μειονότητες ποὺ ὑπῆρχαν μέσα στοῦ κράτους αὐτοῦ.

Τὴν ἴδια ἀντιμετώπιση πρὸς τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἔχει ὁ συγγραφέας καὶ στοῦ Β' Μέρους, ποὺ περιέχει τὰ ἑπτὰ τελευταῖα κεφάλαια γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης. Μιλάει καὶ γράφει χωρὶς νὰ ἐξειδικεύει, παρὰ σπανιότατα καὶ μὲ πολὺν σύντομες ἀναφορὲς, τὶς εἰδήσεις του γιὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Τυπικὸ παράδειγμα τῆς λήθης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀλίεια τῶν σφουγγαριῶν ἰδίως στὰ νησιά Σύμη, Ρόδο καὶ Κάλυμνο, ὅπου κυρίως ἐπιτελεῖται ἡ ἀλίεια αὐτή (Β' Μέρος, σσ. 53-59). Ὁ Scherzer τὴν ἀναφέρει χωρὶς νὰ μνημονεύει ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν νησιῶν αὐτῶν εἶναι ἑλληνικὸς

και ότι οι εργαζόμενοι στη σπογγαλιεία είναι Έλληνες. Σχετικά με τους πίνακες αφίξεων και αναχωρήσεων πλοίων από το λιμάνι της Σμύρνης το έτος 1879 (σσ. 165-166 του Β' Μέρους) τονίζουμε την καθυστέρηση τότε της μετατροπής του ελληνικού εμπορικού στόλου από ιστιοφόρα σε ατμόπλοια: Έτσι στις αφίξεις ανάμεσα σε 562 ιστιοφόρα πλοία 162 ήταν ελληνικά, ενώ από τα 759 ατμόπλοια ελληνικό ήταν μόνο ένα.

Τις ίδιες αυτές παρατηρήσεις μπορούμε να κάνουμε και για το Παράρτημα Ι, το οποίο είναι σχεδόν αποκλειστικά τεχνικής φύσεως, και για το Παράρτημα ΙΙ για το νησί της Μυτιλήνης. Για τον πληθυσμό του νησιού γράφει (σ. 196) ότι από τους 100.000 κατοίκους του «οι 80.000 είναι Έλληνες και οι 20.000 περίπου Τούρκοι», ενώ στη σ. 199: «Οι Έλληνες της Μυτιλήνης, όπως και οπουδήποτε αλλού, γεννιούνται με την αγάπη του εμπορίου μέσα τους». Και πιο κάτω ότι «τουλάχιστον οι 20.000 [Έλληνες] ασχολούνται με το εμπόριο». Και για τη Μυτιλήνη είναι κατανοητό να αποσιωπά ο Scherzer κάθε τόσο τη μνεία του ελληνικού στοιχείου, αφού ο πληθυσμός της σχεδόν στο σύνολό του είναι ελληνικός. Ός εκ τούτου ίσως περιττεύει να επαναλαμβάνει κάθε φορά «οί Έλληνες κάνουν» ή «είναι». Μνημονεύει όμως τους Έλληνες όταν μιλά για τον κληρο και την Έκκλησία (σσ. 208-210), για την παιδεία και τα σχολεία στη Μυτιλήνη (σσ. 214-216).

Στά στοιχεία ταυτότητας του βιβλίου στο εσώφυλλο του εξωφύλλου του Α' και του Β' Μέρους παρατηρούμε: Ο τίτλος του πρωτοτύπου γράφεται Charles de Scherzer, *Smyrne*. Είναι έλλιπής (δεν αναγράφεται ο πλήρης τίτλος της γαλλικής έκδόσεως, ή χρονολογία της έκδόσεως και το γεγονός ότι πρόκειται για δεύτερη έκδοση) γιατί η παρουσίαση της ελληνικής μεταφράσεως γίνεται από έκδοση γαλλική, που, όπως φαίνεται από την απεικόνισή της σ. 17, («προμετωπίδα της γαλλικής έκδοσης»), είναι seconde édition, δεύτερα έκδοση. Άρα πρώτη έκδοση προϋπήρξε στη γαλλική ή σε άλλη γλώσσα; στη γερμανική; Από τον Πρόλογο του συγγραφέα που γράφεται στη Λιψία την 1η Ιουλίου 1880 πρέπει να συμπεράνουμε ότι η έκδοση πραγματοποιήθηκε μετά το 1880/1881. Ο Scherzer στον Πρόλογο της γαλλικής αυτής (δευτέρας) έκδόσεως δεν αναφέρει εάν το γαλλικό κείμενο που παρουσιάζει είναι μετάφραση από προγενέστερη γερμανική έκδοση ή άπευθείας σύνθεση σε γαλλική γλώσσα. Πάντως σε κανένα σημείο του Προλόγου αλλά και του κειμένου —όσο ήταν δυνατόν να μη διαφύγει από την προσοχή μας— δε μιλά για προγενέστερη έκδοση του ίδιου κειμένου. Όμως προϋπήρξε το 1873 στη Βιέννη έκδοση του βιβλίου αυτού σε γερμανική γλώσσα. Ο τίτλος, μακροσκελής, έχει ως εξής: *Smyrna: Mit besonderer Rücksicht auf die geographischen, wirtschaftlichen und intellectuellen Verhältnisse von Vorderkleinasien. Im Vereine mit den Herren Ingenieur Humann und Kaufmann Stöckel bearbeitet. Mit einer Kulturkarte von Vorder-*

kleinasien, 1 Thermenkarte der Provinz Smyrna, 1 Situationsplane, Profiltafeln u. Preisfluctuationstabelle(n). Bearbeitet von Karl v. Scherzer. Wien (Hölder) 1873, 273 σσ. Ὁ τίτλος αὐτὸς σὲ πολὺ λίγα σημεῖα διαφέρει ἀπὸ τὸ γαλλικὸ τίτλο (βλ. ἀπεικόνιση σ. 17 τοῦ Β' Μέρους).

Τὸ βιβλίο ἔχει ἐντοπισθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς βιβλιοθήκες τῆς Γερμανίας στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Regensburg.

Τῇ γερμανικῇ αὐτῇ ἐκδοσὶ ἀναφέρει, παρεμπιπτόντως, τὸ Ὑπόμνημα εἰκόνων τοῦ Β' Μέρους (σχετικὰ μὲ τὴν ἀπεικόνιση τῆς σελ. 17), ὅπου διαβάζουμε: «Το βιβλίο ἔχει κυκλοφορήσει καὶ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα (Wien 1873)». Διερωτᾶται κανεὶς γιατί στὴν Εἰσαγωγή, ποὺ ἔχει γραφεῖ γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ γιὰ τὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Σμύρνη, δὲν ὑπάρχει ἡ κατὰ τὴ γνώμη μας σημαντικὴ βιβλιογραφικὴ αὐτὴ μνεία, ποὺ ἀναφέρεται ρητὰ στὸ Ὑπόμνημα εἰκόνων.

Δὲν εἶναι δυνατόν στὸν βιβλιοκρίνοντα νὰ ἐκτιμήσει τὸ ὀρθὸ ἢ ὄχι τῆς μεταφράσεως τοῦ γαλλικοῦ κειμένου στὴν ἐλληνικὴ, ἀφοῦ δὲ γνωρίζει τὴν ἀκριβῆ χρονολογία ἐκδόσεως τοῦ κειμένου οὔτε, ἰδίως, σὲ ποιά βιβλιοθήκη, ἐλληνικὴ ἢ ξένη, δημόσια ἢ ἰδιωτικὴ, τὸ ἀνεῦρε ἢ μεταφράστρια. Πάντως τὸ βιβλίο αὐτό, ποὺ ἔχει ἐκδοθεῖ στὰ 1873 στὴ Βιέννη στὰ γερμανικά, ἔχει γιὰ ὁρισμένες σελίδες του ἥδη μεταφρασθεῖ στὰ ἐλληνικά τὸ 1873 καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ στὸν τότε ἐλληνικὸ τύπο. Τὸ γεγονὸς αὐτό: 1) τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1873 ἢ, ὀρθότερα, τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ γαλλικοῦ κειμένου καὶ 2) τῆς μνείας σὲ ποιά βιβλιοθήκη τὸ ἀνευρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ ἐρευνητής, ἔπρεπε γιὰ λόγους βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητας νὰ καταγραφεῖ εἴτε στὰ στοιχεῖα ταυτότητας τοῦ βιβλίου στὸ ἐσώφυλλο τοῦ ἐξωφύλλου εἴτε στὸν Πρόλογο. Τὸ 2) γίνεται, ἢ πρέπει νὰ γίνεται, ὅταν ἀναφερόμαστε σὲ βιβλία δυσεύρετα, εἴτε παλαιὰς εἴτε ἀκόμη νεότερης ἐποχῆς.

Τελευταῖα ἀναζητώντας μιὰ δημόσια προφορικὴ ἢ γραπτὴ (ἐντυπ) δῆλωση Γερμανοῦ προξένου στὴ Σμύρνη στὰ 1873 συναντήσαμε τὴν ἐκδοσὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Scherzer. Παραθέτουμε ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ μελέτη μας «Κωνσταντίνου Θεοτόκη Ανέκδοτα κείμενα γιὰ τον Πόντο», Ἀθήνα 1996, (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Ὁ Ξενιτέας», τεῦχος 14), σ. 109: «... στὴν εφημερίδα “Ἀμάλθεια” δημοσιεύεται σὲ συνέχειες (28 Ἰουνίου 1873, ἀρ. 1957, σ. 2, 1 Αυγούστου 1873, ἀρ. 1958, σ. 3 καὶ ἀκόμα 3 Σεπτεμβρίου 1873, ἀρ. 1968, σ. 2) παρουσίαση βιβλίου με τὸν τίτλο “Περὶ Σμύρνης καὶ Μικρασίας ἐν γένει ὑπὸ γεωγραφικὴν, οἰκονομικὴν καὶ διοικητικὴν ἔποψιν”, τυπωμένου το 1873, ἀπὸ 273 σελ., σὲ 8ο σχῆμα, με χάρτη τῆς Μικρασίας καὶ με στατιστικoὺς πίνακες. Συγγραφέας ὅμως τοῦ βιβλίου ἦταν... ὁ πρόξενος τῆς Αὐστροουγγαρίας στὴ Σμύρνη Σχέρτσερ, ὁ ὁποῖος, ὅταν δημοσιεύονται οἱ ἐπιφυλλίδες αὐτές στὴν “Ἀμάλθεια” δε βρίσκεται πια στὴ Σμύρνη ἀλλὰ στὴ Νότιο Αμερικὴ. Οἱ ἐπιφυλλίδες βασίζονται σὲ δημοσίευμα τῆς ἐλληνικῆς εφημερίδας “Ἡμέρα” τῆς Τεργέστης».

Βεβαίως δὲν εἴμαστε κάτοχοι τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου τοῦ 1873 γιὰ νὰ ἐλέγξουμε τὴ μετάφραση στὰ ἑλληνικά. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ αὐτὸς ὁ σκοπὸς μας. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε καὶ τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ Scherzer ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή της ἡ μεταφράστρια, θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, τὴν ὁποία δημοσίευσε ἡ «Ἀμάλθεια», γιὰ νὰ διαπιστώσουμε σὲ ποιά σημεῖα ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ κειμένου διαφέρει ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τοῦ 1873. Ταυτόχρονα ὁ ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει εἰκοτολογώντας ἀν τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ Scherzer διαφέρει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως. Ἀναμφισβήτητα ὁ Scherzer στὸ γαλλικὸ κείμενο προσέθεσε στοιχεῖα καὶ πίνακες, ποὺ ὑπερβαίνουν τὴ χρονολογία 1872, μὲ τὴν ὁποία περάτῳνε τὴ γερμανικὴ ἐκδοση τοῦ βιβλίου του στὰ 1873. Παραθέτουμε ἀπὸ τὴν «Ἀμάλθεια», 1η Αὐγούστου 1873, ἀρ. 1958, σ. 3, στήλη 2:

«Ὁ διανοητικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ἔλαβεν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος ὁσημέραι αὖξουσιν, σχεδὸν ἀπροσδόκητον ἀνάπτυξιν. Τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐκαλλιεργοῦντο, εἶναι ἀληθές, καὶ πρότερον μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐν τοῖς φυτωρείοις τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν Σμύρνῃ, Χίῳ, Κυδωνίαις καὶ Πάτμῳ· ἀλλ' ὅ,τι τότε ἐπλήρου μόνον τὸ πνεῦμα εὐαριθμῶν λογάδων ἀνδρῶν, κατέστη σήμερον κοινὸν χρῆμα. Ἡ δύναμις τῆς ἐθνικῆς ιδέας, κινουσα ὡς ζωτικὸν νεῦρον τὸν Ἑλληνα, ἐγέννησε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀπώτατα διαμερίσματα τῆς Ἀνατολῆς, ἅτινα μάλιστα συνησθάνοντο ὀδυνηρότατα τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ἄσβεστον δίψαν προόδου καὶ παιδείας. Σχολεῖα ἀνιδρύονται καθ' ἐκάστην καὶ ἐν πόλεσι καὶ ἐν χωρίοις, καὶ αἱ μικρόταται δὲ κοινότητες εἶναι πρόθυμοι νὰ θυσιάσωσι τοὺς γλισχροὺς αὐτῶν πόρους ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὁ ζῆλος οὗτος εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιεπαινος, ὅσῳ σὺδεμιάς τυγχάνων ἀρωγῆς καὶ ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως, τρέφεται μόνον ἐκ τῆς ἐνεργοῦ συμπαθείας αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων».

Παραθέτουμε καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Α' Μέρος τοῦ παρυσιαζομένου ἀπὸ μᾶς βιβλίου, σ. 139:

«Ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὰ νησιά του Αἰγαίου πελάγους δε σταμάτησε νὰ ἀναπτύσσεται σταδιακὰ μετὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ μελέτη τῶν επιστημῶν εἶναι ἀλήθεια ὅτι γινόταν πάντοτε με ζήλο καὶ ἀφοσίωση στὰ φυτώρια τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Σμύρνη, στὴ Χίο, στὸ Αἰβαλί καὶ στὴν Πάτμο. Ἀλλὰ μόνον στὶς μέρες μας ἡ παιδεία ποὺ ἄλλοτε ἦταν περιορισμένη σὲ μερικὰ προνομιοῦχα κέντρα ἀρχισε νὰ διαδίδεται στὰ ευρύτερα λαϊκὰ στρώματα. Ἡ ἐπίδραση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ποὺ κυριαρχεῖ στὸ μυαλὸ τῶν Ἑλλήνων, γέννησε ἓνα κίνημα προόδου, ποὺ ἔφτασε μέχρι τὶς πιο ἀπομακρυσμένες περιοχὲς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου, μάλιστα, το τοῦρ-

κικό καθεστώς ήταν εντελώς ανυπόφορο. Παντού εμφανίστηκαν σχολεία. Ακόμα και τα πιο μικρά χωριά έσπευσαν να προσφέρουν τα πενιχρά δημοτικά τους εισοδήματα για τη δημόσια εκπαίδευση. Αυτός ο ζήλος είναι περισσότερο αξιέπαινος, καθώς προέρχεται μόνον από την πρωτοβουλία του ελληνικού πληθυσμού που σ' αυτή την περίπτωση, όπως και σε τόσες άλλες, δε βρίσκει καμιά υποστήριξη από την Τουρκική κυβέρνηση».

Οι διαφορές βέβαια είναι άρκετές, όχι όμως ουσιαστικές. Όσοσο δε γνωρίζουμε εάν η ελληνική μετάφραση του 1873 απέδιδε σωστά το γερμανικό κείμενο του Scherzer. Ό αναγνώστης πάντως έχει την ευκαιρία να συγκρίνει τα δύο μεταφρασμένα κείμενα ενός μικρού αποσπάσματος και να κρίνει σχετικώς.

Στην Εισαγωγή της σχολιάστριας, όπως και πιο πάνω αναφέραμε, δε μνημονεύεται επακριβώς το έτος εκδόσεως του βιβλίου του Scherzer. Ίσως έμπορικοί λόγοι απαιτούν την παράλειψη αυτή. Για μās η ιστορική έρευνα, που ασχολείται με τη Σμύρνη και τη Μικρά Άσία το 19ο αϊ., περισσότερο θα εκτιμήσει το κείμενο του Scherzer όταν γνωρίζει ότι γράφτηκε και εκδόθηκε στα χρόνια 1873-1885. Πάντως η ίδια αντίληψη που η σχολιάστρια έχει για την παράλειψη να μνημονεύσει τη χρονολογία εκδόσεως του βιβλίου στη γαλλική και γερμανική γλώσσα φαίνεται ότι διακατέχει και εκείνον που επιμελήθηκε την εικονογράφηση με (τις περισσότερες φορές) επιστολικά ταχυδρομικά δελτάρια. Στο Ύπόμνημα εικόνων μερικές φορές αναφέρεται η χρονολογία του δελταρίου. Θά ήταν όμως απαραίτητο στον τυπωμένο υπότιτλο κάθε εικόνας στην ελληνική μετάφραση να υπήρχε η χρονολογία, τουλάχιστον περίπου, πριν ή μετά το 1900 ή τότε ακριβέστερα. Για την εικονογράφηση επιγραμματικά παρατηρούμε:

Στις εικόνες, όπου παρουσιάζονται τύποι χωρικών ή επαγγελματίες, όρθότερο θά ήταν, έφόσον το βιβλίο απευθύνεται σέ ελληνικό άναγνωστικό κοινό, να διευκρινίζεται κάθε φορά (όπως συμβαίνει π.χ. στις εικόνες των σσ. 113, 115, 120, 159) ή εθνικότητα των προσώπων.

Οι λεζάντες, οι υπότιτλοι, στα φωτοτυπημένα δελτάρια να αποδίδουν όσο το δυνατόν πληρέστερα τον τίτλο που είναι τυπωμένος σ' αυτά, είτε ως υπότιτλος είτε ως διευκρίνιση μέσα στη φωτογραφία (π.χ. στις φωτογραφίες 17,2· 25,1· 28,2· 44,2· 46· 49,1,2· 82,1,2 κ.ά. θά έπρεπε να συμπληρωθεί «Σμύρνη»· στις φωτογραφίες π.χ. 52,1 «άποψη Άγ. Αϊμιλιανού», 139,1 «Έλληνική Μητρόπολη, Έλληνική Σχολή, Κύρια πρόσοψη της Σχολής» κ.ά.).

Στην Εισαγωγή και στα Σχόλια παρατηρούμε τα εξής: Έφόσον το ένημερωτικό αυτό βιβλίο του Scherzer έχει συγγραφεί λίγο πριν από το 1873 (ή γερμανική έκδοση) ως το 1880 (τότε ό Scherzer γράφει τον Πρόλογο του γαλλικού κειμένου) σκόπιμο γιά τη σχολιάστρια αλλά και αίτημα γενικά του άναγνώστη, και ειδικά του έρευντη-άναγνώστη, θά ήταν ή μνη-

μόνευση: 1) από πού ακριβώς ο Scherzer άρύεται τις πληροφορίες του, 2) έάν οι πηγές του είναι αξιόπιστες, 3) και έάν οι πηγές αυτές τεκμηριώνονται για την αξιοπιστία τους και από άλλες παράλληλες έντυπες (σέ βιβλία, περιοδικά ή έφημερίδες) ή ακόμα και ανέκδοτες χειρόγραφες μαρτυρίες. Στο πρώτο αίτημα άπαντά ο ίδιος ο Scherzer όταν ονομάζει στον Πρόλογο της γαλλικής εκδόσεως (Μέρος Α', σ. 38) τους συνεργάτες, οι όποιοι τον βοήθησαν, και ιδιαίτερα για την παιδεία και την πνευματική κίνηση των Έλλήνων της περιοχής Σμύρνης, τον W. Fürst (δυστυχώς δέν κατορθώσαμε νά έντοπίσουμε βιβλίο του W. Fürst της εποχής εκείνης ούτε και νά άνεύρουμε στοιχεία ταυτότητάς του).

Γιά την αξιοπιστία των πηγών του Scherzer ή μεταφράστρια-σχολιάστρια θά έπρεπε σέ πάρα πολλές περιπτώσεις νά χρησιμοποιήσει περισσότερο εξειδικευμένη τεκμηρίωση. Άρα νά καταγράψει στα σχολία της, όπου δέ σημειώνεται, βιβλιογραφία, και ακόμα νά αναγράψει πλουσιότερη εξειδικευμένη βιβλιογραφία στις περιπτώσεις όπου παραπέμπει σέ δημοσιεύματα και βιβλία πού δέν μπορούν νά ίκανοποιούν τις προσδοκίες του άναγνώστη-έρευντη. Άκόμα νά παραθέσει σέ κάθε περίπτωση, άν είναι έφικτό, πηγές σύγχρονες κατά τό δυνατόν ή λίγο αρχαιότερες ή νεότερες από τη συγγραφή και έκδοση του βιβλίου. Τότε θά μπορούσε ο άναγνώστης και έρευντής νά έκτιμήσει έπακριβώς και σωστά την αξιοπιστία των λεγομένων του Scherzer. Νομίζουμε ότι είναι ένα κενό στον πλούσιο αλλά όχι πάντοτε τεκμηριωμένο σχολιασμό του βιβλίου: "Ετσι δέ μνημονεύει άρκετά τις έπιμέρους συμβολές της έλληνικής ιδίως ή ξένης βιβλιογραφίας για την ιστορία, την κατάσταση και τη ζωή της περιοχής της Σμύρνης, αλλά και της Μυτιλήνης στα τελευταία 70 χρόνια ως τό 1922· έτσι τόσο για την άρχαία όσο και για τη μεσαιωνική βυζαντινή και όθωμανική περίοδο ό "Έλληνας άναγνώστης, και γενικότερα ό έρευντής, θά είχε αυτήν την άπαίτηση. Ιδιαίτερα όταν είναι γνωστή ή συμβολή των δημοσιεύσεων Έλλήνων ιστορικών και έρευντών στη σχετική διεθνή βιβλιογραφία. 'Η παράθεση σχετικών πηγών και βοηθημάτων για τά θέματα πού ενδιαφέρουν τον Scherzer θά ήταν και μιά εύκαιρία και πρόσκληση αλλά και πρόκληση στο όλο και μικρότερο ενδιαφέρον ιδίως των Έλλήνων και προσφυγογενών Έλλήνων. Γιατί μέ έκπληξη άνάμικτη μέ δέος διαπιστώνουμε ότι τη μνήμη του Έλληνισμού της Σμύρνης και της Μικράς Άσίας δέν κατακαλύπτει μόνο ή καταστροφή και ή έκθεμελίωση του 1922, αλλά έν μέρος και ή λήθη και ή άδιαφορία και ή άκηδία της έλληνικής έρευνας.

Οί λίγες παρατηρήσεις, πού σημειώσαμε και πού σέ όρισμένα σημεία συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τό συγγραφέα Scherzer και τό βιβλίο του, δέ μειώνουν καθόλου —κατά την άποψή μας— την άξία του δίτομου αυτού βιβλίου του Scherzer και της έλληνικής μεταφράσεως. 'Η παρουσίαση, και τυπογραφικά και είκονογραφικά, μπορεί —και πρέπει— νά σταθεί παράδειγμα για εκδόσεις παρομοίων κειμένων. 'Η μετάφραση σέ γλώσσα

άπλη και ρέουσα και ευχάριστη στην ανάγνωση ασφαλώς θα εκτιμηθεί δεόντως από τους ερευνητές αλλά και από τους αναγνώστες.

Ο σχολιασμός χορηγεί μιὰ πρώτη —όχι όμως πάντα επαρκή— προσέγγιση στα παρουσιαζόμενα θέματα. Συμπερασματικά τὸ δόσιμο αὐτὸ βιβλίου τοῦ Scherzer εκπληρώνει σὲ μεγάλο βαθμό, μέσα στὴν πληθωρική ἐκδοτική σύγχρονη «μανία», τὸ σκοπὸ τῆς ἐκδόσεώς του. Δὲν εἶναι λίγο.

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi belgeleriyle Anadolu' daki Amerika. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları* [Ἡ Ἀμερικὴ στὴν Μικρὰ Ἀσία. Τὰ ἀμερικανικὰ σχολεῖα τῶν μισσιοναρίων τὸν 19ο αἰ. στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τους], Κωνσταντινούπολη ²1991, 222 σσ.

Ἡ δραστηριότητα τῶν μισσιοναρίων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἀπασχόλησε στὸ παρελθὸν κάποιους ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετώπισαν τὸ φαινόμενο αὐτὸ μόνον σὲ σχέση μὲ τὰ ἐπιστημονικά τους ἐνδιαφέροντα καὶ ὄχι στὸ σύνολό του. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὴν διατριβὴ τοῦ πατρὸς Γεωργίου Μεταλληνοῦ, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 18ο αἰ.*, Ἀθήνα 1977, καὶ τὴν ἐργασία τῆς Κυριακῆς Μαιμῶνῃ, «Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν Μισσιοναρίων», *Μνημοσύνη* 8 (1980-81), σσ. 179-211, καθὼς καὶ τὴν πρόσφατην ἐργασία τοῦ Ἀρ. Στεργέλλη, «Τὸ πρόβλημα τῶν προσηλυτισμῶν στὴ Μ. Ἀσία μὲ ἀφορμὴ ὑπόμνημα τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας Σμύρνης (1887)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 10 (1993-1994), σσ. 205-234. Ὡστόσο οἱ σημαντικὲς αὐτὲς ἐργασίες δείχνουν πόσο λίγο ἔχει ἀσχοληθεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία μὲ τὸ θέμα. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἦδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἔχουμε πατριαρχικά γράμματα στὰ ὁποῖα στηλιτεύονται οἱ προσηλυτιστικὲς δραστηριότητες τῶν Λατίνων μοναχῶν καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἐπισημαίνεται τὸ φαινόμενο ποὺ ἔμελλε νὰ ἐξαπλωθεῖ σὲ ὅλο τὸν τουρκοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο.

Τὸ βιβλίο, ποὺ παρουσιάζω ἐδῶ, ἀναφέρεται σὲ ἓνα θέμα πολὺ σημαντικό γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐκπαίδευσης στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ὁ συγγραφέας του τὸ χαρακτηρίζει ὡς μονογραφία, καὶ δηλώνει ὅτι ἐπιχειρεῖ νὰ παρουσιάσει τὴ δραστηριότητα τῶν Ἀμερικανῶν μισσιοναρίων στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὰ πρῶτα 80 χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα.